

**AZƏRBAYCANDA MİLLİ ŞÜURUN FORMALAŞMASINDA
SEYİD ƏZİM ŞİRVANININ FƏLSƏFİ İDEYALARININ ROLU****Əhmədli Rafail**fəlsəfə elmləri doktoru, professor
ehmedli.rafail@mail.ru

Xülasə. Təsəvvüf fəlsəfəsinin böyük daşıyıcısı S.Ə.Şirvani elm, biliyi, əqli, idrakı, zəkanı insanı düz yola yönəldən, haqqa- Allaha aparan vasitələr hesab edirdi, yəni. Allaha. O, insanları dinin mə-nəvi tərəfini unudan mollalardan uzaq durmağa, milli kimliyin formalaşmasında mühüm rol oyna-mağa çağırırmışdır. Həmçinin məqalədə qeyd olunur ki, S.Ə. Şirvani öz dövrünün böyük realist xadi-mi sosial məzmun və istehza daşıyan satiralarında xalqı qorxu, ədalətsizlik, bayağılıq və fanatizm içində saxlayan istismarçı sinifləri mülkədarları, çar məmurlarını, ruhaniləri pisləyirdi. Onun di-ni-fəlsəfi görüşlərinin əsasını Quran təşkil etsə də yenilikçi bir mütəfəkkir kimi öz bacarığını xalqın milli şüurunun formalaşmasına həsr etmiş, ədalətsizliyi, mövhumatı, cəhaləti açıq şəkildə tənqid et-mişdir.

Məqsəd: XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda milli şüurun formalaşmasında və inkişafında Se-yid Əzim Şirvani fəlsəfi ideyalarının rolunu və yerini aydınlaşdırmaq.

Metodologiya: Tarixçilik və məntiq kontekstində təhlil.

Elmi yenilik: Seyid Əzim Şirvaninin XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda mülkədarların, çar məmurlarının, xalqı qorxu altında, xurafat və fanatizm burulğanda saxlayan din xadimlərinin ya-ratdığı mühitə qarşı milli şüurun və yaradıcılığının inkişafına yönəlmiş fikirlərinin aydınlaşdırılma-sı. vulqarlıq və fanatizm.

Açar sözlər: elm, ruhani, qəzet, xurafat, islahat, milli şüur, İslam, məmur.

**THE ROLE OF THE PHILOSOPHICAL IDEAS OF SEYID AZIM SHIRVANI
IN THE FORMATION OF NATIONAL CONSCIOUSNESS IN AZERBAIJAN****Ahmadly Rafail**DSc, Professor
ehmedli.rafail@mail.ru

Abstract. The article says that the great bearer of Sufi philosophy S.A.Shirvani considered science, knowledge, reason, cognition, and intellect as means of directing a person to the right path, leading to the truth, thereby to God. He urged people to stay away from the mullahs, who had forgotten about the spiritual side of religion, and to play an important role in shaping national identity.

At the same time, it is noted that in his satires, bearing social content and ridicule, the great realist of his time denounced the exploiting classes, landlords and landowners, royal officials, and the clergy, who kept the people in a whirlpool of vulgarity and fanaticism. Although the Koran was the basis of his religious and philosophical views, he, as an innovative thinker, put all his skills into the formation of the national consciousness of the people, openly criticizing the injustices, superstitions, and ignorance that took place during his life.

Purpose: To clarify the role and place of the ideas of Seyid Azim Shirvani in the formation and de-velopment of national consciousness in Azerbaijan in the second half of the 19th century.

Methodology: Analysis in the context of historicism and logic.

Scientific novelty: Clarification of the thoughts of Seyid Azim Shirvani aimed at the development of national consciousness and his creativity against the environment created in the second half of

the 19th century in Azerbaijan by landowners, royal officials, religious figures who kept the people in a whirlpool of vulgarity and fanaticism.

Key words: science, clergy, newspaper, superstition, reform, national consciousness, Islam, official.

РОЛЬ ФИЛОСОФСКИХ ИДЕЙ СЕЙДА АЗИМА ШИРВАНИ В ФОРМИРОВАНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Рафаил Ахмедлы

доктор философских наук, профессор

ehmedli.rafail@mail.ru

Великий носитель суфийской философии С.А. Ширвани считал науку, знания, разум, познание, интеллект, средствами направляющими человека на правильный путь, ведущий к истине, то есть к Аллаху. Он призывал людей подальше держаться от мулл, которые забыли о духовной стороне религии и сыграть важную роль в формировании национальной самознания.

Цель: Выяснить роль и место идей Сейда Азима Ширвани в формировании и развитии национального самосознания в Азербайджане во второй половине XIX века.

Методология: Анализ в контексте историзма и логики.

Научная инновация: уточнение идей Сейда Азима Ширвани о развитии творчества и национального самосознания азербайджанского народа в контексте среды, созданной землевладельцами, царскими чиновниками и религиозными деятелями, удерживавшими народ в вихре пошлости и фанатизма во второй половине 19 века.

Ключевые слова: наука, духовенство, газета, суеверие, реформа, национальное сознание, Ислам, чиновник.

Giriş

XIX əsrdə Azərbaycanca milli şüurun formalaşmasında bir sıra mütəfəkkirlərlə yanaşı Seyid Əzim Şirvaninin fəlsəfi ideyalarının mühüm rolu olmuşdur. Seyid Əzim Şirvaninin dünyagörüşünün əsasında varlıq və yoxluq, maddi və mənəvi aləm, həyat və ölüm, faniyyət, axirət, hicran və vüsəl, qorxu və ümid, nəfs və həsəd, səbr və tövbə, şükür, əxlaq, məkan və zaman, səbəb və nəticə kimi prinsip və kateqoriyaların təhlilində də sufizm prinsipi dayanır. O, ağıla, fəlsəfəyə, məntiqə, dilə, sözə yüksək qiymət verən mütəfəkkir kimi fani və əbədi dünyaya təsəvvüfi idrak nəzəriyyəsi işığında baxır (1, 23).

İslam dininin əsas prinsipi olan “La ilahə illəllah” (“Allahdan başqa heç bir allah yoxdur”) fikrini qeyd-şərtsiz qəbul edən Seyid Əzim Şirvaninin fikrincə, mövcud olan yalnız Allahdır, yerdə qalan hər şey – bütün kainat onun təzahürü, kölgəsidir. Allah təkdir, təza-

hürləri isə çoxdur. Maddi təzahürlər görünən, Allah isə gizlidir, gözə görünməzdir. Maddi aləm keçici və nisbi olduğu halda, Allah əzəli və əbədidir.

Seyid Əzim Şirvani öz yaradıcılığında istər elmi əsas götürən alimlərin, istər aqlı idrakın əsası sayan filosofların, istərsə də insan ruhunu hərəkətə gətirən, insanı Allaha qovuşdurmağa çalışan sufilərin davamçısı kimi onların fikir və düşüncələrini əks etdirərək həm elmə, həm ağıla və həm də eşqə eyni dərəcədə yanaşmış, özünü alim, filosof, şair və mütəfəkkir kimi təsdiq etmişdir (1, 23).

Filosofa görə, elm, bilik insanı doğru yola çıxarır, ağıl, idrak, zəka insanı nurlandırır, onu Haqqa doğru yönəldir, eşq, məhəbbət isə insanı Tanrıya qovuşdurur. Bu anlamda sufi filosof kimi çıxış edən Seyid Əzim həm batini elmləri öyrənmiş və sufi prinsiplərə əməl edərək bir sufi mütəfəkkir, həm də yüksək mövqeyə yük-

səlmiş övliya, arif kimi özünü təsdiq etmişdir. İnsan mənəviyyatına yüksək qiymət verən mü-təfəkkir insanları dinin zahiri qanunlarına qapılıb onun mənəvi tərəfini unudan, namaz qılıb oruc tutan molladan, əzan deyən müəzzindən uzaq durmağa çağırır, Allaha gedən yolda maddi vasitələrin əhəmiyyətsiz olduğunu vurğulayır.

Şirvaninin təsəvvüf dünyagörüşündə Allaha ibadət, onun yolunda bütün əzablara dözmək, maddiyyatdan uzaqlaşaraq saf mənəviyyata ucalmaq əsas prinsiplərdən sayılmışdır. Mütəfəkkir insanın mənəvi məkanına yetişməsini onun daha çox öz mənəvi aləminə qapılmasında və bütün maddilikdən uzaqlaşmasında görürdü.

XIX əsrdə təsəvvüf fəlsəfəsinin mühüm daşıyıcısı olan Seyid Əzim göstərirdi ki, bütün dünyanı yox bilib, yalnız Allahı var bilən, bütün elmi, əməli və qabiliyyəti ilə Allaha bağlı olan şəxs, Allahdan başqa heç kimdən, heç nədən qorxmamalı, heç nəyin həsrətini çəkməməli və heç nə üçün canından keçməməlidir.

Mütəfəkkir şair xurafatçı din xadimlərinin əməllərini, hətta onların Allaha ibadət etməklə arzuladıqları cənnəti belə qəbul etmir, fəqihin keçdiyi şəriət dərslərini mənasız, mənəviyyatdan uzaq hesab edirdi. Filosofa görə, Allah öz iradəsi, əmri ilə dünyadakı hadisələrin, şeylərin səbəbini yaradır. Allahdan xəbərsizlər, yaxud ancaq rəşadət şüura istinad edənlər yalnız bu səbəbləri görür və onların təfəkkürü maddiyyatın, bu dünyanın dar çərçivəsində inkişaf edir. Lakin onun bir də mənəvi aləmi, qəlbinin bəsrət gözü var ki, onun köməyi ilə o, bu hüdudlardan çıxıb sonsuzluğa keçə bilər. Əsil səbəbi tanımaqla, hadisə, yaxud şey haqqında həqiqətin ən qaranlıq qatları açılır. Seyid Əzim maddi aləmin, təbiətin və cəmiyyətin yaranışına, orada mövcud olan ziddiyyətlərə məhz bəsrət gözü – könül gözü ilə baxıb, maddiyyatın əsil səbəbini dərk etməyə çalışır (1, 23).

Zəmanəsinin tələblərinə cavab vermək üçün dini təhsilin yetərli olmadığını görən Seyid Əzim dünyəvi elmlər sahəsində də biliklərini artırır, yaxın-uzaq ellərə səfərlər edir, xaricdə təhsil aldığı illərdə Yaxın Şərqdən qayıtdıqdan sonra Şamaxıda, sonralar isə səfərləri zamanı bəzi din xadimlərini yaxından tanıyır,

onların öz yüksək mövqelərindən istifadə edərək müftə qazanc əldə etdiklərini və fanatizmi kəskin ifşa edən şeirlər yazırdı. Lakin yerli ruhani mühiti bu şeirlərə, onların cəmiyyət arasında oyatdığı təsirlərə biganə qalmamış, şairə düşmənin münasibət bəsləyən ruhanilərin sayı getdikcə çoxalmış, onlar xeyir-şər məclislərindəki moizələrində, məscidlərdəki xütbələrində şairin əleyhinə geniş təbliğat aparmış, onu hər yerdə xalq arasında hörmətdən salmağa çalışmış, avam camaatı ona qarşı nifrət ruhunda kökləməyə çalışmışdılar.

Öz səyahətləri və Şamaxıda olduğu zamanlarda böyük ictimai ədalətsizliklərlə qarşılaşan mütəfəkkir həm varlılar, həm də bir çox din xadimləri arasında hökm sürən və həqiqi islam zidd olan meylərdən bezdiyindən onlara qarşı nifrəti daha da şiddətlənmişdi.

Seyid Əzim Şirvaninin ictimai məzmun daşıyan satiraları onun ümumi yaradıcılığında xüsusi yer tutur. Şairi öz dövrünün böyük realist sənətkarı kimi tanıdan “Yerdəkilərin göyə şikayət etmələri”, “Dəli şeytan”, “Köpəyə ehsan”, “Məkrli zənan”, “Bəlx qazisi və xarrat”, “Müctəhidin təhsildən qayıtması”, “Elmsiz alim”, “Alim oğul ilə avam ata”, “Qafqaz müsəlmanlarına xitab” və s. kimi satiralarıdır.

Seyid Əzim satirası və demokratizmindən bəhs edən tədqiqatçılar göstərir ki, onun iki məqamına işarə etmək zəruridir: əşyaçılıq, tamah, ehkam və rüşvət məhz sosial baxımdan qorxulu bir xəstəlik kimi Şirvani satirasının həmişə diqqət mərkəzində olub və ənənə ilə müqayisədə müəyyən novatorluq yeni çalar kəsb etmişdir. Din xadiminə, məmura, feodal hakimə rüşvətdən – Füzulinin “Şikayətnamə”sindən başlayaraq hamı həmişə bəhs etmişlər. Amma rüşvət mövzusunun özü də Şirvaninin “Allaha rüşvət”, “Köpəyə ehsan”, “Şərab və mey” və s. kimi mənzumələri ilə öz sənətkarlıq, yekrəngliyini və stereotipini dəyişmişdir (3, 21).

Şirvani xalqı dinə sığınaraq aldadan yalançı mollaları, ruhaniləri, xalqın qanını soran istismarçı sinifləri, bəy və mülkədarları, çar çinovniklərini, xalqı avamlıq və fanatizm girdabında saxlayan din xadimlərini öz satira və həcvlərində ifşa etmişdir.

Müdrük şair xalqın düçar olduğu bəla və bədbəxtliklərin mühüm bir səbəbini din xadimlərinin – axundların, seydilərin, dərvişlərin, mərsiyəxanların fəaliyyətində, onların təbliğ etdikləri dini təlimlərin gərəksizliyində, başlıcası isə müasir həyatın tələblərindən uzaq düşməsində, bütün qüvvələrini əliqəbarlı xalqı soymaqda görmüş və göstərmişdi ki, bütün bunlar xalqın iqtisadi və mənəvi yoxsallığına səbəb olmuşdur:

“..Hər vilayətdə var beş-on kəsəbə,
Əlli min seyyidü axund, tələbə,
Əlli dərviş, əlli mərsiyəxan,
Hamının sözləri tamam yalan.
Əlli min suxtə, əlli min sail,
Əlli min hoqqabaz-naqabil.
Hamının fikri xalqı soymaqdır,
Quru yerdə bu xalqı qoymaqdır” [4, 118].

Mütəfəkkirin dini-fəlsəfi görüşlərinin əsasını Qurani-Kərim və peyğəmbər hədisləri təşkil etsə də, o, yenilikçi bir müsəlman türk mütəfəkkiri kimi yaşadığı dövrdə baş verən haqsızlıqları, xurafatı, cəhaləti açıq şəkildə tənqid edərək xalqın milli şüurunun formalaşmasında bütün bacarığını sərf etmişdir. O, bir tərəfdən Quran və peyğəmbər, digər tərəfdən də yenilikçi düşüncələrlə millətin milli şüurunun oyanışına xidmət etməyə çalışmışdır. Seyid Əzim İslam dininə, İslam fəlsəfəsinə, Qurana və xüsusilə, Məhəmməd Peyğəmbərə sevgisində də öz milli kimliyinə əsaslanaraq arzulayırdı ki, kaş Allah son Peyğəmbəri də gərək türklərdən seçərdi və Quran da türk dilində olardı:

“...Çün Məhəmməd ərəbdən etdi zühur,
Öz lisanında qaldı həqq məmur.
Türkdən göndərəydi gər anı,
Türk dilində olurdu Quranı” 10.

Müsəlmanların geriliyinin səbəblərindən biri də dini məzhəblərdə, xüsusilə, sünni və şiə təriqətlərində görün Şirvani göstərir ki, müsəlmanların çoxu elm öyrənmək, millət qeyrəti çəkmək, millətin milli şüurunu yüksəltmək əvəzinə onlar İslam dininə aid müxtəlif məzhəblərə üz tutublar ki, bu da zərərdən başqa heç bir xeyir vermir.

“Şiəməz sünniyə edər töhmət.
Sünnimiz şiədən edər qeybət.

Bizi puç etdi şiə, sünni sözü,
Əhli-İslamın oldu kor gözü.
Bizə sairələr eyləyər töhmət,
Çün tərəqqi edibdir hər millət” 4, 118.

İslam dininin bütün dərinliklərini bilən, “müctəhid” səviyyəsinə yüksələn mütəfəkkir mənsub olduğu millətin ziyalı bir intellekti kimi İslam dinində açılmış bir “xəncər yarası” olan süni-şiə məsələsinə son qoymağa çalışmış, İmam Hüseynin qətlinin fanatikcəsinə qeyd edilməsinin əleyhinə çıxmış, İslamda baş yarmağın, qan tökməyin bir hökm olmadığını öz şeirlərində dönə-dönə qeyd etmiş, İmam Hüseynin Kərbəladə şəhid olmasının mənəvi və fəlsəfi mahiyyətini dərk etməyə, ondan şüurlu şəkildə nəticə çıxarmağa səsləmişdi:

“Doğrudur, baş çaparıq, biz dəxi cəmiyyət ilə,
Bunu lazımdır həlal eyləməyə hüccət ilə,
Nə olur, bir göz açıb baxmaq isə ibrət ilə,
Bəlkə yoldan çıxarıbdır, bizi şeytan əxəvi!” 4, 41.

Seyid Əzim Şirvaninin Həsən bəy Zərdabi ilə dostluğu həyatının ən mənalı səhifələrindən biri olmaqla yanaşı, həm də bu dostluq mütəfəkkirin yaradıcılığının yeni istiqamətdə inkişafına böyük təsir göstərmişdi. Yaradıcılığının ilk dövrlərində şair rus işğalının nəticələrini – idarəçilik sistemindəki eybəcərlikləri, özbaşnalığı, haqsızlıqları, rüşvət sisteminin tətbiqini, rus işğalçıların yerli nümayəndələri tərəfindən ölkədə mövcud olan “bəylik sistemi”ni dağdaraq qeyri-müsəlmanlara bəylik verilməsini kəskin tənqid edirdisə, Zərdabi ilə dostluqdan sonra onun yaradıcılığında həyatın bütün nöqsanlarını ifşa edən satirik şeirlər, tərbiyəvi əhəmiyyəti olan mənzumələr əsas yer tuturdu.

Mütəfəkkir Zərdabini “Qafqaz xalqlarının xeyirxahı”, “Əkinçi” qəzetini geridə qalmış xalqı irəliyə aparın vasitə adlandırmış, Zərdabini görkəmli ictimai xadim, yenilikçi, elm və mədəniyyət carçısı kimi tərənnüm etmişdi. Şair “Əkinçi” qəzetinin realist istiqamətini müdafiə etməklə yanaşı, qabaqcıl ideyalara, milli şüurun inkişafına, xalqın savadlanmasına düşmən münasibət bəsləyən köhnəpərəstləri ifşa edirdi. Azərbaycan xalqının o dövrdəki elmə və hər hansı bir yeniliyə münasibətini təsvir

edən müəllif “Qəzet nədir” adlı şeirində göstərir ki, qəzet, qapalı mühitdə yaşamış və yaşadığı kənddən, şəhərdən başqa heç yeri tanımayan və tanımaq istəməyən insanlara dünya ölkələri və ölkələrdə baş verən hadisələr və bu hadisələrin mahiyyəti haqqında məlumat verir. Qəzeti millətin şərəfi, heysiyyəti hesab edən mütəfəkkir qeyd edir ki, millətin elm öyrənməsi, informasiya alması onun inkişafında mühüm rol oynaya bilər. Bu baxımdan qəzet ən böyük köməkçidir.

Qəzet nəşri ilə məşğul olan yenilik təbliğatçıları “peyğəmbərlər”ə bənzədən mütəfəkkir Zərdabi ilə yanaşı, İrəvanda “Ziya” qəzetini nəşr edən Abbas ağaya xitabən yazır ki, əgər sən kimi beş qeyrətli oğlumuz olsaydı, biz eşşəyin, öküzün minnətini çəkməzdik:

“Sən tək bir beş nəfər qeyrətkeş olsaydı əgər, Çəkməzdik aləm içrə minnəti-qavü xəri”⁶, 67.

Şeirlərində xalqın sosial problemlərindən bəhs edən şair, müsəlman aləminin geri qalmasının, tərəqqi etməməsinin səbəblərini şərh etdikdən sonra onun dərmanını göstərərək qeyd edir ki, qeyrəti olan hər kəs müsəlmanların inkişafı, irəliləyişi üçün səyləri birləşdirməlidir. Baş verən bütün dərdlərin yeganə səbəbini savadsızlıqda, biliksizlikdə, narahatlıqda, xurafatda və cəhalətdə görən mütəfəkkir göstərir ki, bu dərdlərin bircə dərmanı var, o da elmdir:

“Oldu zayə bu milləti-islam
Çünü gündən zəlilü-xar olduq.
Möhnəti-qüssəyə düçar olduq.
Bu qədər dərd kim, olur hadis,
Ona bielmlik olur bais.
Bir bələdir bu dərdi-nadani
Ki, onun elm olubdu dərmanı”⁶, 117.

Mütəfəkkir müstəmləkə şəraitində dini fanatizmin təzyiqi altında yaşayan Azərbaycan xalqının fiziki və mənəvi əsarətdən qurtuluş yolunu orta əsrlərdən qalma şüur və düşüncə tərzindən uzaqlaşmaqda, elmi-texniki biliklərə yiyələnməkdə, cəmiyyəti çürüdən tüfeyli təbəqələrin kökünü kəsməkdə görürdü. Xalqının xoşbəxt gələcəyi ilə bağlı əməli təkliflər irəli

sürən şair həmvətənlərini geri qoyan səbəbləri araşdırıb üzə çıxarmağa, onları islah etməyə çalışmış, xalqını dünyanın tərəqqi etmiş millətlərindən biri kimi görmək istəmişdi:

“İndi naxoşdu milləti-İslam,
Ona lazımdır eyləmək əncam.
Dərdimizdir bu dərdi-nadanlıq
Ki, tutubdur bizi pərişanlıq.
Qeyrilər etdilər tərəqqiyi-tam,
Qaldı zillətdə firqeyi-İslam”⁴, 118.

Şair satiralarında çarizmin Azərbaycanda yeritdiyi mənfur müstəmləkəçilik siyasətini, onun dini və milli fərqləri qabardıb qızıqsıdırmaq cəhdlərini, çarizmin yaramaz idarəçilik üsulunu, rəsmi hökumət, fərman, qanun və tədbirlərini, ölkəni rüşvətxorluq mənbəyinə çevirən dövlət məmurları və onlarla əlbir olub xalqı soyan bəyləri, pul verib mövcud cəmiyyətin strukturunda layiq olmadığı vəzifələri tutan və rəsmi imtiyazlardan bəhrələnən fırıldaqçı tacirləri, kənd hampalarını, İslamın əsaslarını sarsıtmaq məqsədi ilə saxta dini təlim və təriqətlər yaradanları və onlara riayət edənləri, dini əllərində gəlir mənbəyi və fırıldaq vasitəsinə çevirib soyğunçuluq və əxlaqsızlıqla məşğul olan ruhaniləri, saxta ayinlər icad edib avam kütlənin qanını sümürən fanatik müsəlman ruhaniləri və korafəhm “ziyalılar”ı, istedadının heç bir ictimai əhəmiyyəti olmayan mətləblərin təsvirinə, namuslu adamların təhqir olunmasına həsr edən şairləri, hakim siniflərin və ruhanilərin zülm və istismarının təzyiqi altında siyasi və milli düşüncəsi kütləşib nadana, cahilə çevirilən kəndli kütləsini, dini təhsilin və şəriət elmlərinin müasir dövr üçün faydasızlığını kəskin şəkildə tənqid və ifşa etmişdi □², 20□.

Mütəfəkkir şair satiralarında çarizmin, burjua-mülkədar cəmiyyətinin qanunlarını, əxlaq normalarını, adətlərini kəskin tənqid atəşinə tutmasına baxmayaraq o, mövcud siyasi quruluşu dəyişmək fikrini irəli sürməmiş, yalnız islahatlar aparıb qanunları demokratikləşdirmək, xalqın mənafeyinə uyğun qanunlar qəbul etmək və əhalinin hüquqlarını müdafiə etmək ideyasını irəli sürmüşdür.

Ədəbiyyat

1. Əhmədli Rafail, Seyid Əzim Şirvaninin fəlsəfi görüşləri, Bakı, “Elm”, 200.
2. Xeyrulla Məmmədov. “Köhnə dünyanın sonuncu, yeni dünyanın birinci şairi Seyid Əzim Şirvani. Seçilmiş əsərləri, üç cildə, I cild, “Avrasiya Press”, Bakı, 200.
3. Qarayev Yaşar. Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər (iki min ili tamamlayan iki yüz il – XIX və XX yüzillər), Bakı, “Elm”. 2002.
4. Seyid Əzim Şirvani. Seçilmiş əsərləri, II cild, “Avrasiya-Press”, Bakı, 200.
5. Seyid Əzim Şirvani. Seçilmiş əsərləri, III cild, “Avrasiya Press”, Bakı, 200.
6. Seyid Əzim Şirvani. Seçilmiş əsərləri, II cild, Bakı, 1969.

Rəyçi:

Göndərilib: 17.03.2023

f.ü.f.d., dos. Faiq Ələkbərli

Qəbul edilib: 31.03.2023